

DİVAN EDEBİYATINDA “SÜRH” REDİFLİ ŞİİRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Zeynep KOYUNCU*

ÖZET

Bu makalede Klasik Osmanlı şiirinde kullanılan “sürh” redifli şiirlerin derlemesi ve bu redifle değinilen konuların tasnifi yapılmıştır. Kırmızı anlamına gelen “sürh” kelimesinin Türk-İslam kültüründeki yerine kısaca değinildikten sonra, tezler ve basılı divanları taramak sureti ile tespit edilen sürh redifli beyitler kullanım sıklıklarına göre, açılan başlıklar altında incelenmiştir. Divan şiirinin en canlı rengi kırmızının sürh redifi ile en çok sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları, âşık, sosyal hayat ve tabiatla karşımıza çıkan kimi zaman esas kimi zaman da yardımcı unsur olduğunu söylemek mümkündür. Renkler sosyal bilimlere çeşitli yönleri ile etkileyen konular arasındadır. Divan şairi de şiirinde renkleri kullanmış ve özellikle kırmızıdan simge olarak da istifade etmiştir. Yaptığımız inceleme sonucu şairlerin aşk ateşi, ayrılık, gönül yaraları gibi soyut durum ve olguları kırmızı ile temsil ettiği, somut kırmızılıarı da (çiçekler, dudak ve yanak rengi, mürekkep, içki, kıymetli taşlar, tabiat unsurları) benzetme unsuru olarak kullandıkları görülmüştür. Kırmızı aynı zamanda diğer renkler ile özellikle de beyaz ve siyah ile bir karşıtlık ögesi olarak da kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sürh, Kırmızı, Divan Şiiri, Redif.

THE STUDY ABOUT “SÜRH” RHYMED POEMS IN DIVAN LITERATURE

ABSTRACT

In this article, the study of the “sürh” rhymed poems used in the Classical Ottoman Poetry and the topics mentioned by this rhyme are classified. After briefly mentioning the place of the term “sürh” which means reddish couplets in Turkish Islamic Culture the theses and printed Divans about sürh rhymed couplets found are studied under titles according to frequency of use. It is possible to say that sürh rhymed poetry, red which is most vivid colour of Divan Poetry came out with beloved and beauty elements of beloved and the beauty elements of beloved, lover, social life and nature is sometimes main and sometimes auxiliary element. Colours are among the issues that affects the various aspects of social science. Also Divan poet used the colours in his poems and benefited from red, especially as an icon. As the result of our review it was observed that the poets represented the abstract situation such as fire of love, separation, headache and events in red and represented the concrete situations as analogy (flowers, colours of lips and cheeks, ink, drink, valuable Stones, nature elements). Red was also used as a contrasting item with other colours, especially white and black.

Key words: Sürh, Red, Divan Poetry, Rhyme

---

* Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Arş. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
e-posta: zeynebkoyuncu@hotmail.com

La 'l-i dilber sürh u güller sürh u reng-i bâde sürh

Bağa gel ey zâhid olsun bâdeden seccâde sürh (Pala 1995: 228)

Sanatkâr, iç dünyasını estetik bir çerçeve içinde çeşitli vasıtaları kullanarak dışa yansıtmayı, diğer insanlara göre daha fazla başarabilen kişidir. Bir söz sanatkârı olarak Divan şairi de dış dünyadan edindiği intibalardan faydalanmıştır. Renkler de dış dünyanın Divan şairinin en çok dikkatini çeken tarafları arasındadır.

Işığın eşya üzerine çarpmasıyla yansıyan ışınların niteliğine göre gözümüzde oluşan duyumların her birine renk denir (Parramon 2003: 104). Oluşumu yönü ile fen bilimlerinin konusu olan renkler, sosyal bilimlerin çeşitli dallarında da ele alınır. Günümüzde renklerin psikolojik etkilerine dikkat çeken çalışmalar da yapılmaktadır.¹

Farsçada kırmızı anlamına gelen “sürh” kelimesi için sözlükte, 1-Kızıl, kırmızı, 2-Kırmızı mürekkep, 3-Bölüm veya ara başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitap (Parlatır 2006: 1544) mânâları verilmiştir. Arapçada احمر-حمراً (ahmer) ve Farsçada سرخ (sürh) kelimeleri ile ifade edilen kırmızı, ismini *kırmız*² adlı bir böcekten alır. Sürh, eskiden el yazması kitaplarda bazı kelime ve ibâreleri metinden ayırmak için kullanılan gayet güzel ve sabit kırmızı bir mürekkeptir. Tabiatta bulunan cıva sülfüründen yapılır. Zehirli bir maddedir. Bâb ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitaplar hakkında da bu tabirin kullanıldığı bilinmektedir (Yılmaz 2004: 309).

Kırmızı/sürh, taşıdığı sembolik anlamlarla Divan şiirinde en çok kullanılan renklerden biridir. Divan şiirinin pek çok unsuruna canlılık kazandırır, nesnelere belirginleştirir. Bu bağlamda, sevgilinin dudağı, yanağı; âşığın kanlı gözyaşı, gönül yaraları; sevginin sembolü olan gül, vahdeti temsil eden lâle; sevgiliyi süsleyen değerli taşlardan yakut, lâl, altın ve mercan; kozmik âlem unsurlarından gökyüzü, güneş, bulutlar ve toprak; sosyal hayat unsurlarından giyim kuşam eşyaları, yazı malzemeleri, bâde, hasreti anlatan alev, kalpteki yangını simgeleyen ateş, çeşitli tonları ile hep kırmızıdır.

Gerek yüklendiği anlam ve insan zihni muhayyilesinde uyandırdığı çağrışımlar, gerekse estetik değeri kırmızıyı dil ve edebiyatta da sıklıkla kullanılan bir renk haline getirir.(Eren 2008: 34)

Kırmızının Divan şiirindeki kullanımını incelerken bu rengin Türk-İslam medeniyetindeki konumuna da kısaca değinmek gerekir.

¹ Böyle bir çalışma için bkz. Sun, Howard&Dorothy (1994) *Renginizi Tanıyın*, İstanbul, Arıtan Yayınevi ve Çağan, Mehmet (2005). *Sizin Renkleriniz*, İstanbul, Bir Harf Yayınları.

² Kırmız: Koşnil, yahut nohut kadar yuvarlak bir böcek. Hint veya kemes meşesi yapraklarında yaşayan bir çeşit tırtıl. Akdeniz bölgesinde yaygın olan kemes meşesinin üzerinde yaşayan kırmızı adlı bir böceğin dışısının kanatlarından elde edilen yarı şeffaf kırmızı boya (Yılmaz 2004: 182).

I. Türklerde Kırmızı

Renkler insanlık tarihi ile yaşıttır.³ Türkler de tıpkı diğer kavimler gibi renklere özel anlamlar yüklemiş; İslam öncesi ve sonrasında kırmızı renge yaşantılarında, geleneklerinde, atasözlerinde⁴ yer vermişlerdir. Türkçede bu rengin karşılığı al ve kıızıdır. *Dîvânü Lüğati't Türk*'te âl: Hanların sancaklarını yapmak için kullandıkları ya da onların atlarının eyer örgüsü olan turuncu renkli ipek süslü bir kumaş, âl: Hile, dalavere, al çüvit: parlak ve kırmızımsı turuncu renk olarak açıklanmıştır (Mahmud El-Kaşgârî 2007: 137).

Kızııl⁵ ise: 1.altın 2.para anlamlarına gelir.

(...)Türklerde al ile kıızı renkleri birbirinden farklı olup, al renk koyu turuncuya yakın, ateş alevi rengine benzer bir renktir. Kıızı ise, açığa yakın parlak kırmızı renk anlamında kullanılıyordu. Ama, uzun tarihî süreç içinde zaman zaman bu renkler birbirinin adı ile ve birbirinin yerine de kullanılır hale gelmiştir. (Genç 1999: 16)

Eski Türk inançlarında kırmızı, yani al, güney istikametinin sembolüdür. Türklerin al ruhu ya da al ateş adları verilen bir ateş tanrısının ve yahut koruyucu hâmi bir ruhun varlığına inandıkları bilinmektedir. Bu noktada, Türklerin en eski devirlerden beri al bayrak kullanmalarının bu al ateş kültürü ile bağlı olan bir gelenek olacağı hatıra gelmelidir. Türkmenler göğü tutan al rengin (savaş bayrağı ise kıızı rengin) sembolü olarak kafalarına kıızı keçe külahtan baş kabı, baş örtüsü giymişlerdir. Kıızı keçe külah giyen Türkmenler, yerin arzın merkezinin Ülgen sarayının ve tahtının sembolü olan sarı rengi de ayaklarına çizme olarak giymişlerdi⁶ (Genç 1996: 41-43).

Aslında bütün toplumlar gibi Türkler de eskiden beri renklere simgesel anlamlar yüklemişlerdir. Ancak kültürün doğası gereği bu anlamlar durağan bir nitelik arz etmez. (Demir 2015: 59)

Kırmızı renk; kızlar için mutluluk, ergenlik ve ağırbaşlılığı ifade eder. Kırmızı, Türklerde düğün rengidir. Dede Korkut'ta, evlenecek kız ve damat

³ Âdem kırmızı topraktan yaratıldığı için ona kırmızı manasına gelen adom kelimesi ile bağlantılı olarak âdem isminin verildiği ileri sürülmüşse de bu görüş kabul görmemiştir (Öztürk 2010: 127)

⁴ Al elmaya taş atan çok olur. Kıymetli ve güzel olan herkesin dikkatini çeker. Kimisi onu elde etmek isterken, kimileri de kıskançlıkla aleyhinde bulunur.

Al giyen alıdır. Dikkat çeken renkte elbise giyen kendine yakıştıranın talibi çok olur.

Al gömlek gizlenemez ya yeninden ya yakasından meydana çıkar. Dikkat çekici bir iş yapan veya kabahat işleyen bunun gizli kalacağını sanmamalıdır.

Al ile arslan tutulur, güç ile gücügen (köstebek) tutulmaz. Zekâ ve hile ile çok güç olan işler yapılabilir, çok güçlü kimseler alt edilebilir. (Dergâh Yayınları 1989: 47-49).

Atasözleri ve deyimlerde al kelimesinin hile ve renk olarak ayrı anlamlarda kullanıldığı görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Küçük Tursun 2017: 38-39).

⁵ Türkiye Türkçesinin kırmızısı Türk lehçelerinde Azeri Türkçesinde gırmızı, Başkıt, Kırgız Tatar, Uygur, Türkçesinde kıızı olarak kullanılır. www.tdk.org.tr.lehçeler

⁶ Kırgızların bu rengi dinî bir sembol olarak kullanması ve renge ibadet etmesi, ölülerini bu renge boyaması için bakınız: (Ögel 2003: 18 ve 208), Kırmızı savaş bayrağı, kıızı ruh, kıızı tuğ için bakınız (Ögel 1995: 309,516, ,522).

kırmızı kaftan giyerler. Kızıl elbise, hizmet etmek ve ağırbaşlılık alametidir. Hakanın otağı da kırmızı renktedir; Türklerin aşiret bayrakları, özellikle de savaşa götürdükleri bayrak kızıl renklidir (Hey'et 1996: 58). Günümüzde de kırmızının güç ve iktidar sembolü oluşu cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı, bakanlar gibi üst düzey devlet adamlarının resmî makam otomobillerinde, trafikte kırmızı plaka olarak bilinen plakaların kullanılması ile örneklendirilebilir (Meydan Larousse 1987: 259).

II. İnanışlarda Kırmızı

Eski âlimlere göre yeryüzü yedi iklime ayrılmıştı, bu iklimlerin ayrı ayrı hükümdarları vardı ve bu hükümdarlar gökteki yedi yıldızdı. Bu yıldızların da renkleri ayrı idi.⁷

Eski insanlar, gökteki yıldızların insanların ahlâkı ve talihi üzerine müessir olduğuna inanırlardı. İnsanlar arasında vukua gelen barış ve savaş gibi büyük hadiseleri bile yıldızların tesirine atfederlerdi. İlm-i nücûm (astroloji) yıldızların vaziyetine göre hüküm verme oldukça geniş bir sahada etkilere sahipti. İnsan hayatına dair pek çok konuda yıldızlar amil sayılırdı. Bu yedi yıldızdan göğün beşinci katında olduğuna inanılan kırmızı rengi temsil eden Mirrih yıldızının diğer yıldızlarda olduğu gibi kendine has özellikleri vardır.⁸

Tarihin her safhasında ve şimdi görünüyor ki, muhtelif devletlerin dinî ve siyasi fırkaların kendilerine mahsus renk renk bayrakları olduğu gibi askerî, mülkî ve ruhânî rütbe ve sınıflarının da ayrı ayrı renkleri vardır. Papanın kırmızı mantosu, şeyhülislamın beyaz kürkü olduğu gibi, Buda rahiplerinin sarı elbisesi, sûfî tarikatlarından Kadîrîlerin yeşil, Rifâîlerin siyah ve Bedevîlerin kırmızı sarıkları vardı. (Yaltkaya 1942: 43)

III. İslam'da Kırmızı

---

⁷ 1.İklim: Hind-Zuhal Yıldızı (Nahs-ı ekber, Keyvan, Satürn) Siyah (Tabiatı ifrat derecede soğuk ve kurudur, ahmaklık, cahillik ve korkaklık yalan gibi şeyler bu yıldızın mahsusatındandır.) 2.İklim: Çin-Müşteri Yıldızı (Sad-ı ekber, Bercis, Jüpiter) açık kahverengi (Tabiatı mutedil surette sıcak ve kurudur; ilm, hilm, haya, tevazu, kerem ve telâkat u belâgat bu yıldız has sıfatlarıdır.) 3.İklim Türk: Merrih yıldızı (Behram, Mars kırmızıdır harp, şecaat, hiddet ve kuvvet bu yıldızın vasıflarındandır.) 4.Horasan-Güneş-Sarı 5.Maveünnehir-Zühre-Nahit Venüs, yeşil 6.Rum-Utarit-gök 7.Bulgar –Ay- beyaz. Eski kanaate göre gökteki 7 yıldız ve 12 burcun yer yüzünde mevcut olan her şeyin ve insanlar arsındaki şahsî ve içtimâî vuku bulmakta olan şunun ve hadisatın ahlâk ve emzicenin felâlet ve saadetin bolluk, kıtlık muharebe, musâlaha ve sairinin sebep ve menşeleri olmakla kainatta Allah'tan sonra yegâne amil ve fail bunlar sayılıyorlar idi (Yaltkaya 1942 :46).

⁸ Mirrih:Vazifesi: Ser-asker. Hassâsı: Harbe, fenalığa alâmettir. Dost ve düşmanları: Düşmanı Zühal. Rengi: Kırmızı. Günleri: Cumartesi gecesi, Salı günü. Felek Derecesi: Felek-i Hâmîs. Mensuplarının Vasıfları: Neşat, şecaat, hiddet, sefâhet, kuvvet, hıyânet, gazab, vekâhet, inâd, riyâset. Cinsi: Müzekker-i Leylî. Tabiatı: İfrât hâr ve yâbis. Tavsifi: Cellad-manzar. Sa'd ve nahs: Nahs-i asgar. Diğer Adları :Behrâm-ı felek, Tiğzen-i Âsûman, Mars (Onay 2004:501-503).

Genel itibarıyla renkler ve kırmızıya Kur'ân-ı Kerim'de rastlamak mümkündür.⁹ Kur'ân'da renkler iki guruba ayrılarak kullanılmıştır. Renk bir kelime ile ilişkilendirilerek doğrudan o kelimenin ad olduğu nesnenin gerçek rengini verir. Dağlardaki yollar gerçekten siyah, beyaz, kırmızıdır. Kur'ân'da renkler gerçek bir renk imgesi olmaktan ziyade birtakım olgulardan kinaye olarak da kullanılır (Gündüzöz 2003: 78). Renk sembolizminin kullanılması Kur'ân'ın kuşatıcılığının bir işaretidir (Kılıç 1991: 29).

Kırmızı renk hakkında hadis-i şerifler bulunmakla beraber ihtilafli anlatımlar sebebiyle bu rengin dinen mekruhluğu konusunda kesin bir bilgi verilmemektedir. Söz konusu hadislerde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kırmızı kıyafetlerden hoşlanmadığı anlaşılır.¹⁰

Tasavvufta da renklere anlam yüklenmiştir. Surhî, Farsça kızılık, kalbin kozmik rengi kırmızı veya sarıdır. Kırmızı manevî tekâmülün güçlü oluşu anlamına gelir (Cebecioğlu 2005: 585). Cemâl ve celâl sıfatlarının yaydığı ışıklar rengârenk olup cemâlden yeşil ve sarı; celâlden ise kızıl ve al renkleri parıldar. Yeşil olgunluğa işaretir, doğru yolda olanların hâlidir (Ceylan 2000: 260). Nefs-i mülhimenin rengi kırmızıdır (Kara 2006: 175). Bir mutasavvıfın manevi yolculuğu sırasında deneyimleyebileceği görüntülerin yanı sıra rüyalarda da renklerin anlamları vardır.¹¹

⁹ Görmüyor musun ki Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var. Fatır 35/27

Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir de kendinizi koruyamazsınız. Rahman 55/35, Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül haline geldiği zaman (haliniz ne olur?) Rahmân 55/37, Bunlar sanki birer kızıl devedir. Mürselât 77/ 33

¹⁰ Cabir bin Semure (r.a.)dan "Allah resulu (s.a.v.)'nü mehtaplı bir gecede gördüm .Üzerinde Kırmızı bir elbise vardı, bir ona bir de aya baktım. Bana o aydan daha güzel göründü." Tirmizi leyyin bir senedle Nâfi (r.a.)dan "İbni Ömer, mişak(kırmızı kil) ve zaferanla boyanmış elbise giyerdi."

İbni Amr b. el-As (r.a.)dan "Üzerinde iki kırmızı giysi bulunan bir adam Peygamber (s.a.v.)'ye selam verdi. Peygamber selamını almadı."

Râfi b. Hudeyc (r.a.)dan "Bir sefere Allah resulu (s.a.v.) ile çıktık Develerimizin üstünde kırmızı yünden çizgileri bulunan örtüler gördü ve şöyle buyurdu:

Dikkat edin üzerinizde kırmızı elbise görüyorum .

O sözünden sonra hemen kalktık develerimiz de ürktü, o örtüleri hemen çıkarttık."

Esed oğullarından bir kadından: "Peygamberi hanımlarından Zeynep'in yanında idik, elbiselerimiz kırmızı kil ile boyuyorduk. Peygamber (s.a.v.) çıkageldi ve kızıl kili görünce geri döndü. Zeynep, yaptığından hoşlanmamış olduğunu fark etmiş olacak ki, elbisesini yıkadı, kırmızılığını tümüyle giderdi. Sonra Allah resulu dönüp baktı bir şey göremeyince içeriye girdi."

İmrân b.Huseyn'dan (Allah resulu buyurdular ki kırmızıya boyanmış bineğe binmem, sarı renge boyanmış elbise giymem. İpek yenli yeni gömlek giymem. Dikkat edin! Erkeklerin güzel kokusu renksiz kokudur. Kadınların güzellik aracı ise kokusu olmayan renki boyadır." (Rudânî 2007: 262).

¹¹ Kırmızı ya da siyah şeylerin görüldüğü rüyalar dileğin gerçekleşmeyeceğini gösterir. Kırmızı bir yandan kan bir yandan sevinçle bağlantılı olabilir. Rüyada görülen kırmızı giysiler kadın için güzel ve iyidir. Erkekler için bayram günleri ve iyi haber anlamına gelir. Mevlânâ fakr makamını yakutî bir giysi içinde görmüştür (Schimmel 2005: 103-104).

Divan Şiirinde Sürh Redifli Şiirler

Araştırmamızda 23 şaire ait 25 gazel ve 1 kaside tespit edildi. Sürh redifli şiirlerin şairleri, nazım şekilleri ve beyit sayılarını sırası aşağıdaki gibidir:

Beyit Sayısı	Gazel	Kaside
5	Âsaf, Azmi-zâde Hâletî, Bursalı Rahmî Çelebi, Çorlulu Zarîfî, Mehmed Fâzıl, Nazif, Nâdirî, Nisârî (2), Refet Mehmed Azîz, Riyâzî, Sehmî, Şeyhülislâm Yahyâ, Ümîdî	
6	Beliğ Mehmed Efendi, Mezâkî	
7	Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, Hikmetî, Kelâmi, Raculî, Seyyid Nakib-zâde Ni ' metî, Şeyh Gâlip (2)	
8	Keçeci-zâde İzzet Molla, Osman Şems Efendi	
20		Hikmetî

I-Sevgili ve Sürh

Sevgilide kırmızı renk, Divan şiirinin klişeleşmiş güzellik unsurlarından yanak ve dudakta, kan dökücü vasfı nedeni ile gözde, sevgiliyi süsleyen takı ve kıyafet türü malzemelerde sıklıkla kullanılmıştır.

Divan şiirinde sevgilinin yüzü güzelliğin sembolüdür. Kaş, göz, dudak, yanak, hat ve saçlar gibi sevgiliyi süsleyen unsurların bir bütün hâlinde bulunduğu yüz çeşitli benzetmelere de konu edilir. Kullanış yeri ve amacına göre yüz; parlaklığı, nûr gibi aydınlığı, ilahi güzellik yani cemâlin aks ettiği yer oluşu yönüyle, güneşe, aya, muma, çerağa, mushafa, âyete benzetilir. Sevgilinin yüzü renklerin de yardımı ile tablolaştırıldığında beyaz, siyah ve kırmızının bir arada kullanıldığı görülebilir. Bu aydınlık ve beyaz yüz, bazen utanmaktan dolayı kızaran yanaklar, bazen şaraptan yahut âşıkların kanını içmekten zevk alan dudaklar ile renklenir; mushaftaki yazı gibi görünen ayva tüyleri ve siyah saçları ile dikkat çeker. Tabiatın süsü çiçeklerden sümbül; sevgilinin saçına, reyhan; hattına, kırmızı gül; yanağına benzer ancak hiçbiri sevgiliden güzel olamaz.

Rûy u hatt u ' izâr sefid ü siyâh u sürh

Cem itdi hüsn-i yâr sefid ü siyâh u sürh (Darıcık 2006: 181)

Benzemez kâkül-i hoş-bûn ile hatt u ruhuna

Bâğ-ı ' âlemde bugün sünbül ü reyhân gül-i sürh (Gülen 2007: 217)

Sevgilinin yanakları bazen utanma sebebiyle de pembeleşir. Sevgili yeni yetişen bir gençtir, utanma duygusu taşır. Yanında yabancılarla görülmekten hicap edebilir.

Bir tıfl-ı nevreste mahbûb dikkat ettim vechine

Şerm-i hâlile kızarmış hüsn-i lâlezârı sürh (Karakaş 2008:122)

Görsem yanında her kaçan ağyârı hem-nişîn

İzhâr-ı reng ider ruh-ı dilber sefid sürh (Çağlayan 2007: 99)

Ay gibi parlak ve beyaz tenli sevgili, başına taktığı kırmızı gül ile yanaklarını renklendirir. Kırmızı gül yanaklarını daha da ışıltılı, parlak gösterir. İşve sahibi güzelin, gül işlemeli kaftanı gibi omzundaki şalı, üstündeki elbisesi, elbisenin mercan düğmeleri de kıpkırmızıdır.

Nâz ile taksa kaçan başına cânân gül-i sürh

Arturur revnâk-ı ruhsârını gül-i sürh (Gülen 2007: 217)

Ol meh-i gülgûn kabâ-yı işveyi seyr eyle kim

Şâl sürh ü câme sürh ü tügme-i mercânı sürh (Çakırcı 2007: 99)

Gözler kamaşur anı gören demde Hikmetî

Giydükte mihr ü meh gibi dilber sefid ü sürh (Eğri 2007: 94)

Sen mâha menzil olsa ne dem câme-hâb-ı sürh

Ben sanuram ki kapladı mihrî sehâb-ı sürh (Taşkın 2009: 226)

Sevgilinin gümüş parlaklığında beyaz elleri, kızıl kına ile bezenince âşıklarının vecde gelip coşması kaçınılmaz sonudur.

'Uşşâk ânı görünce nice cûş kılmasun

Sîmîn bilek hına-zede eller sefid ü sürh (Eğri 2007: 94)

Sürmiş beyâz zülfine hına Acem beçe

Kılımış misâl-i mâr sefîd ü siyâh u sürh (Yıldırım 2013: 224)

Sevgilinin bilinen bir özelliği de ortalığı kan gölüne çevirmesidir. Çünkü gözleri, sehâr, mest, kâtil, kan dökücü ve cellattır. Gözleri, kaşları, kirpikleri ve gamzesi bir araya gelirse, bir de sevgili şaraptan dolayı mest ise, âşıklarının canına kasd eder; kan dökmeden duramaz. Döktüğü kan öyle çoktur ki, üzerindeki elbisesi, baştan ayağa kızıla boyanır. Eskiden cellatlar ölüm emrini yerine getirecekleri vakit kırmızı elbise giyerlerdi. Böyle günlerde padişah da kırmızı kürk (kaftan) giyerdi (Zavotçu 2006: 87). Sevgilinin elbisesinin renginden kan döktüğü, âşıklarının canını aldığı anlaşılır.

Nakd-i cân almakda mâhir aceb bir ayyârdur

Çeşm-i dilber kim olupdur meclis-i sahbâda sürh (Yerdelen 1997: 285)

Ol şeh-i âlem kimün kanına girmiştir bu gün

Hışm-nâk olmuş ser-â-pâ geydügi esvâb sürh (Kavruk 2001: 51)

Ol şeh-i zâlim kimün hûnına girmiştir aceb

Pür-gazab olmuş ser-â-ser geydügi esvâb sürh (Kaya 2009: 435)

Kandur murâdı şîveden ol yârun anladum

Gördüm ki geymiş engine rengîn siyâb-ı sürh (Kaya 2009: 436)

Şemşîr-i gamzen itdi günâh içdi kanımız

Oldı o hûn-h'âr sefîd ü siyâh u sürh (Yıldırım 2013: 224)

II. Âşık ve Sürh

Sevgilinin bakışları ile yaralı, aşk ateşi ile yanmış, kor ateşe, kebaba dönmüş, âh eden ve içi şarap gibi kan dolu bir kadehe benzeyen âşığın gönlü; ağlamaktan gözyaşı yerine kan saçan gözü ve gönlünde sevgilinin açtığı lâle, gül ve kanlı elif şeklindeki yaralar kırmızıdır.

O (put gibi güzel) sevgili, ok kirpiklerini fırlatmak suretiyle bir küçük bakış hediye etse, o an âşığın sinesinin gül bahçesinde binlerce kırmızı gül açılır. Âşıklar baştan ayağa kırmızıya boyanmışlardır, zira kesikleri, açılan yaraları, çıplak sineleri kıpkırmızıdır.

Ber-güzâr eylese tîr-i müjesin bana nigâr

Açılır gülşen-i sînemde hezerân gül-i sürh (Gülen 2007: 217)

Derd-i aşk ile ser-â-pâ olmasa ' uşşâkının

Şerha sürh ü zahm sürh ü sîne-i uryânı sürh (Poyraz 2008: 411)

Bu durum âşık için şikâyet sebebi değildir. Aşığın kanlı gözyaşlarının seli, ortalığı kırmızıya boyadığında bu yaraları kıskanan Numan lalesi haset ya da utancından kıpkırmızı olur.

Vaktidür seyl-i sirişkim eylese meydânı sürh

Reşk-i dâgum eyleyüptür lâle-i Nu ' mâni sürh (Dirican 2007: 131)

Âşık, kanlı gözyaşları ile ağlasa, gözü, gözyaşı kirpikleri de kırmızıya boyansa sevgilinin merhamet etmediği anlaşılır. Zavallı âşık, çektiği gam ile öylesine çok ağlamıştır ki giydiği elbise kan kırmızıya dönüşmüştür.

Kanlar ağlar merhamet itmez nigâh it âşıkun

Dîde sürh ü girye sürh ü pençe-i müjgâni sürh (Poyraz 2008: 411)

Sanma Ümîdî egnime giydüm libâs-ı al

Hûn-âb-ı gamla oldı bu cism-i nizâr sürh (Selvi 2008: 66)

Âşığın gönlündekiler, sevgilinin kan saçan kılıcının darbelerinin yaraları değildir, onun sinesinin ortasında pek çok kırmızı lale yetişmiştir.

Zahm-ı tiğ-i hûn-feşânı şerhasıdur sanmanız

Sahn-ı sînemde bitüpdür lâleler bisyâr sürh (Çağlayan 2007: 98)

Âşığın ağlamaktan kan gölüne (denize) dönen deli gönlüne, değil sevgili, o sevgilin hayali bile teselli kasdı ile uğrasa, etekleri bu denizin rengi gibi kıpkırmızı olur. Bu sevgilinin hayali âşığın sinesine aşk çadırı kurunca, çadırı ayakta tutmaya yarayan ipler, âşığın gönlünde elife benzer yaralar olur.

Bahr-ı hûn olmuş dil-i şeydâ tesellî kasdına

Uğrasa şâh-ı hayâl -i yâr olur dâmânı sürh (Dirican 2007: 132)

Hayme-i 'aşkı sîneme kurdı şeh-i hayâl-i yâr

Kanlı eliflerüm ana bir bir olub tınâb-ı sürh (Eğri 2007: 95)

Hiçbir kırmızı mürekkep, sevgilinin aşkının kitabını yazmak için, âşığın kanlı suya (sele) dönen gözyaşları kadar akıcı olamaz.

Olmaya hergiz kitâb-ı 'aşk-ı yârı yazmağa

'Âşıkın hûn-âb-ı eşk-i çeşmi gibi cârî sürh (Pala 1995: 228)

Fuzûlî'nin bir türlü yanmayan murâdının şem'ine benzer bir kullanımla, âşığın şu feryadında kırmızı rengi görüyoruz.

Mestûr-ı âh-ı âteşüm çarhı pür-tâb eyledi

Bu ne tâlidür ki itmez ârız-ı cânânı sürh (Dirican 2007: 132)

Yanarak eriyen mum da sürh redifi ile âşığı anlatır. Çekilen âh ateşten bir kızıl fitil, ten ise beyaz mumdur ve görünüşte bu iki renk tek renge dönüşmüştür.

Âhum bir âteşîn fitildür şem ise tenüm

Olmuş sıfatda şem' ile yekser sefid ü sürh (Eğri 2007: 94)

Âşığın yana yana kebaba dönen ciğeri de kırmızıdır. Gam meclisinde âşığın içeceği kırmızı şarap değil kendi kanlı gözyaşları, o meyın katığı da yanan ciğer kebabıdır.

Bezm-i gâmundanda ben bana kanlı yaşum şârâb-ı sürh

Olmaya ciğerüm gibi ol meye bir kebâb-ı sürh (Eğri 2007: 94)

III. Bezmın Bâdesi Sürh

Saki, raks ve musikî eşliğinde âşıkların, şairlerin toplandığı içkili, eğlenceli meclisin şarabı kırmızıdır. Renk olarak sevgilinin dudağı, yanağı, âşığın ise kanı ve gözyaşı ile benzerlik yönleri bulunan bâdenin, içeni kendinden geçirip vecde getirmesi yönü ile tasavvufî bir değeri de vardır. Sevgiliden mahrumiyeti ifade eden bezm-i gamın içkisi şarap değil, âşıkların gönüllerinin kanı ve dert nedeniyle içilen rakıdır.

Gâhi arakdur içdiğimiz gâhi hûn-ı dil

Bezm-i gam içre gönlümüz eyler sefîd sürh (Çağlayan 2007: 98)

Zâhiri Yahyâ iden mamûr bâtın hâlidür

Şîşeyi gösterdiği budur şârâb-ı nâb sürh (Kavruk 2001: 51)

Şarap, gül, sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları birbirleri ile kırmızılıkları ve şekilleri yönü ile yakın bir münasebet içindedirler. Bazen, şaraba sevgilinin dudağı renk verir bazen de sevgilinin yanağını gonca, gül bahçesine çeviren şaraptır.

' Aks-ı lebleri düşdükçe zînet-bahş olur

Sâgar-ı billûra bâde bâde-i gülfâma sürh (Mermer1991: 311)

Tâb-ı mülden gül gibi oldu rûh-ı dildâr sürh

Gûyîya oldu şüküfte gonca-i gülzâr sürh (Çağlayan 2007: 98)

Zahiri Âsaf kılan pâkize bâtın hâlidür

Câm-ı Cem gösterdiği budur şârâb-ı nâb-ı sürh (Kaya 2009: 436)

Sensüz Zarîfî içmez eger sâkî mihr olup

Meh sagârıyla sunsa şafaktan şârâb-ı sürh (Taşkın 2009: 226)

IV. Hüsn-i Hat ve Sürh

Hat ıstılahı olarak kırmızı mürekkep manasına gelen sürh, Divan şiirinde, âşığın gözyaşı ve kanına benzetilir. Bu mürekkeple mushaf veya sevgilinin yüzü süslenir. Osmanlıda, günlük yazılarda siyah is mürekkebi kullanılmasına karşılık, bazı eser ve belgelerdeki derkenârlarda, müsvedde tashihlerinde kırmızı, berât, nâme-i hümayûn ahidnâme-i hümayûn gibi belgelerde kırmızı ile birlikte lacivert, yeşil mürekkep hatta altın mürekkebi kullanılmıştır (Akdağ 2004: 87).

Hâletî, kırmızı mürekkebi, sevgilinin aşk kitabı yarım kalmasın diye kan gibi yağdırdığı gözyaşları ile hazır etmiştir.

Kalmaya tâ kim kitâb-ı aşk-ı dilber nâ-tamâm

Eşk-i hûn-bârından itdi Hâletî âmâde sürh (Yerdelen 1997: 285)

Şair gözlerinin oluk gibi döktüğü yaşlar sebebiyle aynen bir kırmızı divit takımına döndüğünü ifade eder. Kelâmî ise gamın şerhini, sevgiliye kırmızı bir kitap sunarak anlatmayı denemiştir.

Dönmiş devât-ı sürhîye çeşmüm bi-‘aynihî
Zirâ içinden olmadı kim eşk nâb-ı sürh (Karlıtepe 2007: 242)

Şerh-i gamı lebi yazılıdır düvel tolu
Sundı Kelâmî ol güzele bir kitâb-ı sürh (Karlıtepe 2007: 242)

Kıl kalemler kâkûli hûn-ı ciğer der-kâr ider
Lâzım oldukça nukûş-ı safha-i eyyâma sürh (Mermer1991: 311)

Kudret kalemi de bir sayfayı lal ile öyle yazmıştır ki, gözler böylesine bir kırmızıyı (dudağı) hakikaten görmemiştir.

Hâme-i kudret şehâ bir safha yazmış la ‘l ile
Hiç gözler görmedük el-hak ‘aceb nâyâb sürh (Kaya, 2009: 436)

Feyz-i midâd-ı hâme-i yâkûtum eyledi
Evrâk-ı pür nigâr sefid ü siyâh u sürh (Kalkışım, 1994: 267)

Âşık, aşkının kitabına bir bab (daha) yazmak için gönül, ciğer kanını feda etmiştir.

Bâb-ı kitâb-ı ‘aşkı yazmaya bir fasıl
Hûn-ı cigerden eyledi dil yâdigâr sürh (Selvi 2008: 65)

Sevgilinin ağzı, kırmızı renkli mürekkep hokkasına benzetilir.
Suret-i nigâr-ı kilik-i kazâdan dehân-ı yâr
Bir katredür ki tamladı levha-i zekâb-ı sürh (Demirel 2005: 137)

Mâcerâ-yı hâlet-i hicrân-ı tenmîk etmege
Eyledim Re’fet benân-ı hâme-i zerkâr-ı sürh (Kardaş 2008: 210)

V Tabiatta Sürh

a) Çiçekler

Kırmızı gülün sevgilinin güzellik unsurları ile beraber işlendiği beyitlerde lâle, sûsen, sümbül, reyhan gibi çiçekler de çeşitli özellikleri ile şiirde kendilerine yer bulur. Gül ve goncayı öncelikle kırmızılığı, bazen beyazlığı, kokusu güzelliği; reyhanı kokusu ve sevgilinin ayva tüyelerine benzetilişi ve sümbülü şekli ve kokusu yönüyle sevgilinin saçlarına yapılan benzetmelerle kullanan şairlerin, söz konusu sevgili ve çiçeklerin mukayesesi olduğunda gerek renk gerekse koku, güzellik gibi konularda üstünlüğü hep sevgiliye verdiklerini söyleyebiliriz.

Sürh u sefîd güllerin it gülşenin hacîl

İç bir kadeh izârını göster sefîd ü sürh (Eğri 2007: 93)

Sen gül ruhun ki hizmetine sümbül ü sûsen

Lâzım gerekli bu iki çâker sefîd ü sürh (Eğri 2007: 94)

Bülbülün feryâdla va'z itdiğin gûş eylemez

Gül kızıl renk gösterür sarmış başa destâr-ı sürh (Karakaş 2008: 123)

b) Maden

Altın, la'1 ve mercân, kırmızının çeşitli tonlarında olan kıymetli madenlerdir. Değerli taşların Divan şiirinde kimi zaman anlatımı güzelleştiren bir unsur kimi zaman da bizzat anlatının konusu olduğu bilinir.¹² Sürh redifi insanın bu madenlere verdiği kıymeti işleyen çeşitli mukayeselerin yapıldığı beyitlerde kullanılmıştır.

Şair kendisine şöyle seslenir: Ey gönül, kendini beğenmiş kaba sofuyu altınla gümüş nasıl da yoldan çıkardı, beyaz ve kırmızı insana neler yapar, insanı ne hâle getirir, gördün mü?

Yoldan çıkardı zâhidi-i hodbîni sîm u zer

Gördün mü ey dil âdeme neyler sefîd sürh (Çağlayan 2007: 99)

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız. Fatma Sabiha Kutlar (2005) *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Ankara, Öncü Kitap.

Var sana bağışladık ey hâce sürh altunu hep

Dâğ-ı hûn âlûdu besdir âşık-ı nâşâda sürh (Pala 1995: 228)

Mercan deniz dibindeki kayalıklarda oluşan, kırmızı, pembe ve siyah renkleri olan hayvan fosilidir (Kuşoğlu, 1994:109). Beyitlerde takdir edilenin ele geleceği anlatılmış, elin şekli mercana benzetilmiştir.

Kanda olursa destüne takdîr olan gelür

Deryâda buldu pençe-i mercân hîzâb-ı sürh (Demirel 2005: 136-137)

Virse şikest pençe-i mercâna yiridür

Hınnâ yile kılup elin ol şîve-kâr sürh (Selvi 2008: 65)

Kırmızı rengi sebebi ile post, seccade ve kırmızı mercan tespihin dinen mekruh oluşunu ifade eden beyitler aşağıdadır.

Şeyh-i zâhid eylemez tecvîz ikâmet etmeyi

Tekye vü ma 'bede olsa post ile seccâde sürh (Koyuncu 2007: 113)

Men eder fetvâ ile müftî kerâhetdir deyü

Subha-i mercân çeker destinde fevkalâde sürh (Koyuncu 2007: 113)

c) Toprak

Toprak, rengi sebebiyle sürh rediflerinde yer alır. Terminolojide bu toprağa “terra rosa” denir. Âşıkların sele dönmüş kanlı gözyaşları toprağa rengini verir. Şairin aşk şehidi olduğunu da mezar toprağı kırmızı rengi ile şahitlik eder.

Kays ile Vâmık'ın geçüp kanlı sirişki yerlere

Aslı odur ki bätını oldu yerin türâbı sürh (Eğri 2007: 95)

Gamzen şehidi olduğuma kim yeter delîl

Hafr-i mezârum eyler iken her türâb-ı sürh (Kaya 2009: 436)

Kıb-kızıl bir cûybâra döndü fart-ı nâzdan

Hasret-i gül itdi eşk-i andelibân-ı zârı sürh (Kardaş 2008: 210)

İlkbaharda canlanan yeryüzünün beyaz, siyah, kırmızı renge bürünmüş bir bukalemuna benzetilişini Şeyh Gâlib'te görürüz.

Rûy-ı zemîn bukalemûndan nişân virir

Zeyn etdi nev-bahâr sefîd ü siyâh u sürh (Kalkışım 1994: 267)

d) Gökyüzü

Sabahın ilk saatlerinde güneşin doğuşu tabiatı beyaz, siyah ve kızıllık ile renklendirir.

Fecr oldu âşikâr sefîd ü siyâh u sürh

Çarh oldu pür nigâr sefîd ü siyâh u sürh (Kalkışım 1994: 266)

İzzet Molla, Gâlib'e nazireyi şöyle yapar. Bu sefer beyaz, kırmızı ve siyahın konusu olan buluttur, ilkbahar da bu renkler ile kendisini gösterir:

Ebr oldu âşikâr sefîd u siyâh-ı sürh

Reng aldı nev-bahâr sefîd u siyâh-ı sürh (Ceylan ve Yılmaz 2005: 387)

e) Güneş ve Ay

Güneş ve Ay, Klasik edebiyatta kullanılan tabiat unsurlarının başında gelir. Işık verici olmaları, sevgili ve özellikle sevgilinin yüzü için teşbih unsuru olmaları ortak özelliklerindedir. Ay, ışık kaynağı olarak beyaz rengi; güneş ise ateş kırmızısını ve sarıyı çağrıştırır. Ancak yine de bu renklerin en güzeli sevgilinin yanağındadır.

Mihri eğerçi sürh yaratmış mehi sefid

Hâşâ ruhun gibi ola anlar sefîd ü sürh (Eğri 2007: 93)

Câm-ı felekden içmese ger bâdeyi şafak

Çıkmazdı kan kızıl bu seher âfitâb-ı sürh (Taşkın 2009: 226)

f) Yıldızlar

Gökyüzündeki yıldızların durumlarından bir anlam çıkarma bilgisi olan ilm-i nücûmun eski hayat görüşünde önemi vardı. Yıldızdan bilgi almaya çalışan cinlerin şihab (delip geçen parlak bir ışık) kıvılcım ile yakılarak cezalandırılmaları

Kur'ân-ı Kerim'de ayetlerle anlatılmıştır. “Ancak meleklerin konuşmalarından bir söz kapan olursa onu da delip geçen parlak bir ışık takip eder.”¹³

Belîğ, bahtıma, ağlayan gönlümün haline bakan yıldız yok, acaba kırmızı kıvılcımla gözüne mil mi çekildi? diyerek kıvılcımın kırmızılığını şiirinde işler.

Bakmaz sitâre hâl-i dil-i zâruma Belîğ

Bilmem gözüne mil mi çekdi şihâb-ı sürh (Demirel 2005: 137)

Sonuç

Divan şairleri, şiirlerinde dış dünyaya ait unsurlardan renkleri çeşitli yönleri ile kullanmışlardır. Renklerin şiirde simgesel özellikleri bulunabilir. Simge denilen unsur, genellikle somut bir varlık bir eşya olur ve çağrışımlar, muhakemeler, tesadüfler, alışkanlıklar, benzer ilgiler yolu ile soyut değerleri akla getirerek temsil eder (Çetin 2004: 89). Bu bağlamda, çalışmamızda, kırmızı rengin Divan şiirinde simgesel bir değeri olduğu, “sürh” redifli şiirler özelinde gösterilmiştir.

Sürh redifi ve çağrıştırdığı sembollere dair çeşitli divanlarda yaptığımız taramalarda, kullanılış yoğunluğunu sırasıyla sevgili ve sevgiliye ait unsurlar; âşık ve âşığa ait unsurlar, tabiat ve Divan şiirinin sosyal hayat malzemeleri olarak sıralayabiliriz. Kırmızının şiirde zıtlık veya derecelendirme unsuru olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Kırmızının, günün doğuşu, batışı, çiçek renkleri, gibi tabiat olaylarında dış âleme; âşığın çektiği ayrılık acısı sebebiyle yanışı, sevgilinin açtığı gönül yaraları, ızdıraptan ve durmaksızın ağlamaktan dolayı kanlı akan gözyaşı gibi unsurlarda ise iç âleme yönelik kullanıldığını tespit ettik. Gazellerde daha sık kullanılan “sürh” redifi divanları renklendirerek okuyucunun gözünde mücessem bir şiir oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

AKDAĞ Hasan (2004). Osmanlı Bürokrasisinde Yazı (Tanzimata Kadar), Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi.

ARSLAN, Mehmet (2000). Osmanlı Makaleleri, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

CEBECİOĞLU, Ethem (2007). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Anka Yayınları.

Cevad Hey'et (1996). Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri 19-21 Mart (Haz.) Sadık Tural - Elmas Kılıç, Ankara, Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 116, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi (7): 55-61.

CEYLAN, Ömür (2000). Tasavvufi Şiir Şerhleri, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

¹³ Saffat 37/10 diğer ayetler için bakınız Cin72/ 8-9 ve Hicr 15/18

- CEYLAN, Ömür- YILMAZ, Ozan (2005). Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları.
- ÇAĞAN, Mehmet (2005). Sizin Renkleriniz, İstanbul, Bir Harf Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, Nagihan (2007). Nisâri Divanı Metin- İnceleme, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi.
- ÇAKIRCI, Mehmet (2007). Hakim Mehmed Efendi Divanı (inceleme-transkripsiyonlu metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi.
- ÇETİN, Nurullah (2004). Şiir Çözümleme Yöntemi, Ankara, Öncü Basımevi.
- DARICIK, Murat (2006). Nazif Divanı (transkripsiyonlu çeviri ve metin-inceleme), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi.
- DEMİREL Hafize Gamze (2005). 18. yy. Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı İnceleme Tenkitli Metin Tahlil Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi.
- DİLÇİN (1983). Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİRİCAN Elif (2007). Sehmi divanı inceleme, metin, dizin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.
- EĞRİ, Aysel (2007). 17. yy şairlerinden Hikmeti ve Divanı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.
- EREN, Abdullah (2008). Bâkî Dîvânında Kırmızı Renk, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (37): 31-68.
- GENÇ, Reşat (1999). Türk İnanışları İle Milli Geleneklerde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÜLEN, Ahmet (2007). Seyyid Nakib-zâde Ni'metî hayatı edebi şahsiyeti eserleri ve dîvânı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- GÜNDÜZÖZ, Soner (2003). Kur'ânda Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme-Ekev Akademi Dergisi, Yıl:7 Sayı (16): 71-84.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994). Şeyh Galip Divanı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KARA, Mustafa (2006). Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, Ankara, Dergah Yayınları.
- KARAKAŞ, Esmâ (2008). Raculi, Hayatı, edebi kişiliği, divanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- KARDAŞ, Mehmet Nuri (2008). Ref'et Mehmet Aziz'in hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkitli metni Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- KARLITEPE, Mustafa (2007). Kelâmi Divanı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.

- Kaşgarlı Mahmud (2007). *Dîvânü Lügat'it Türk*, İstanbul Kabalcı Yayınları.
- KAVRUK, Hasan (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara, Meb Yayınları.
- KAYA, Hasan (2009). 18. yy şairi Asaf ve dîvânı (inceleme-tenkitli metin-dizin), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- KILIÇ, Sadık (2001). *Kuran Sembolizmi Renklerin Ve Şekillerin Dünyası*, Ankara, Kılıç Kitabevi.
- KOYUNCU, Zeynep (2007). *Mehmed Fâzıl Efendi Dîvânı'ndaki Gazeller* inceleme-metin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli (1993). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 6. Baskı.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (1994). *Resimli Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Ankara, Öncü Kitap.
- MERMER, Ahmet (1991). *Mezâki Divânı, Hayatı Edebi Kişiliği, ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Ankara, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Meydan Larousse (1987). İstanbul.(7)
- ONAY, Ahmet Talat (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul, Meb Yayınları.
- ÖGEL Bahattin (1995). *Türk Mitolojisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahattin (2003). *İslamiyeten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara TTK.
- ÖGKE, Ahmet (2005). *Vâhib-i Ümmi'den Niyazi-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Van, Ahenk Yayınları.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2010). *Kıssaların Dili*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- PALA, İskender (1995). *Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Yargı Yayınları.
- PARRAMON, Jose M. (2003). *Resimde Renk ve Uygulanışı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- POYRAZ, Yakup (2008). *Seyyid Mehmed Efendi (hakim) yaşamı, edebi kişiliği ve divanı üzerinde bir araştırma(inceleme- metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- RUDÂNÎ (2007). *Büyük Hadis Külliyyatı, Cem'u-l fevaid*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- SCİMMEL, Annemarie (2005). *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabirleri*, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- SELVİ, Muhammet Selvi (2008). *Ümîdî hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve dîvânı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

- SUN, Howard& Doroty (1994). Renginizi Tanıyın, İstanbul, Arıtan Yayınevi.
- TAŞKIN, Gülşah (2009). Çorlulu Zarifî Divan'ı: İnceleme-edisyon kritikli metin, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- www.tdk.org.tr.lehçeler [18.05.2017]
- YALTKAYA Şerefeddin (1942). Tarihte Renkler, Türkiyat Mecmuası, Maarif Matbaası: 41-47.
- YERDELEN, Cevat (1997) Azmizâde Haleti Divanı (Edisyon Kritik) Erzurum, Yayınevi (?)
- YILDIRIM, Ali (2006). “Renk Simgeçiliği Ve Şeyh Galib’in Üç Rengi”, Milli Folklor, Cilt 9 (72): 129-141.
- YILDIRIM, Yusuf,(2013) Osman Şems Efendi, hayatı, eserleri ve dîvânı (Metin-İnceleme-Tahlil) Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- YILMAZ, Abdülkadir (2004). Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları, İstanbul, Damla Yayınevi.
- ZAVOTÇU, Gencay (2006). Divan Edebiyatı Kişiler Kişilikler Sözlüğü, Ankara, Aydın Kitabevi.